

Az alakzatok világa 11–15. Sorozatszerkesztő: Szathmári István. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005. 000 lap.

Az ELTE Mai MagyarNyelvészeti Tanszéke mellett működő, Szathmári Istvántól szervezett és irányított Stíluskutató csoport témája a retorikai alakzat lett. Kutatásuk eredményeit 2–4 éves számozott füzetekben teszik közzé. Az eddig megjelentek ötösével alkotnak sorozatszakaszokat: 1–5 (2001), 6–10 (2002) és a legújabb a 11–15 (2005). A legtöbb füzet tárgya egy vagy több, egymással összefüggő alakzat. A legújabb sorozatszakaszt úgy ismertetem, mint egy öt tanulmányból álló kötetet.

I. V. Raisz Rózsa a *közbeékelést* és a *közbevetést* vizsgálja alakzatként Mikszáth prózájában. Kiindulópontja az, hogy a *közbeékelés* és a *közbevetés* műszó a szakirodalomban hol szinonimaként, hol pedig eltérő jelentésben szerepel. Helyesen állapítja meg, hogy a kettő két külön esetenként vizsgálandó.

Szerinte a *közbeékelés* mondatrendi jelenség, amit azzal jellemez, hogy a tagmondatok szervesen kapcsolódnak egymáshoz, és hogy a közbeékelte mondat nem változtatja meg az elbeszélő szöveg nézőpontját (7–9), például: „Isten, *ki az ő szívében olvasni tud*, látja, hogy az milyen tiszta és őszinte” (A Noszty fiú esete Tóth Marival) (11).

A *közbevetés* viszont mindegyik nyelvi szinten előfordulhat, a közbevetett egység nem kapcsolódik grammatikailag szervesen a megszakitott formációhoz, kapcsolódása szemantikai és pragmatikai jellegű, és ami legalább ennyire fontos, megváltoztathatja az elbeszélés nézőpontját (7–10), például: „Egy elképzelt jó tulajdonság (*ezúttal a rendkívüli emlékezőtehetség látszata*) többet ér néha, mint száz meglevő erény” (A Noszty fiú esete Tóth Marival) (8).

Ezután a két jelenséget alakzatként vizsgálja. A *közbeékelés* tárgyalását kérdőjeles alfejezetbe helyezi: *Alakzat-e a közbeékelés?*, és azzal érvel, hogy a közbeékelte mondat nem jelent adjekciós (hozzátoldó) alakzatot. A szerző érve az is, hogy ez „nem szolgálja a stílus szepítését, élénkítését” és „nem hoz nézőpontváltást az elbeszélő szövegben” (13).

Ezzel szemben a *közbevetésről* állítja, hogy alakzat, mégpedig adjekciós (hozzátoldó) alakzat. A szerző Fónagy Ivántól idézi azt, hogy a *közbevetés* olyan részlet, amely vagy „szertekalandozó gondolatasszociáció” vagy „érzelmi, logikai, tartalmi kiegészítés, pontosító részlet, anekdota” (13), és hogy valamennyiük különböző funkciók, köztük stilisztikai funkciók forrása lehet.

A tanulmány további alfejezetei témakörük érdekességét, produktivitását jelzik: a közbevetések vizsgálata a szövegszintekhez való kapcsolódásuk milyensége szerint, a közbevetés és az elbeszélő nézőpont, a közbevetések funkció szerinti minősítése, a közbevetés *A gavallérok* szövegében.

Az összegezések sorából kiemelem a szerzőnek többünket is érdeklő megjegyzését, azt, amit sokatmondó megállapításként a vitatott státusú közbeékelés stilisztikumáról mond: a közbeékelést „csak akkor tartom stilisztikailag különösen értékelhetőnek, ha többszörös (több szintre kiterjedő) vagy más alakzatokkal társuló [...] mondatzövegény jön létre” (25).

Amit a szerző a közbevetések stilisztikumáról mond, abból azt idézem, hogy a közbevetések Mikszáthnál „az élőszó oldott formáinak bevezetését jelentik” (25) (*A közbevetés és a közbeékelés a Mikszáth-prózában* 11).

2. Nagy L. János tanulmányának tárgya a chiazmus poétikai elemzése, hiszen szerinte ebből az is kiderülhet, hogy a chiazmus újabb jelentésképzések forrása lehet (8).

A szerző ezután tér rá a chiazmus fogalmának tárgyalására, különböző értelmezéseinek értékelésére. Mindebben a szerző tagadhatatlan érdeme (ami a taglaltságok érdekességét is jelenti) az, hogy megközelítései sokoldalúak, és erről a legjobban az alfejezetek tárgykörei tájékoztatnak.

Mínderre néhány példa. 1. Kommutáció (páros megfordítás) és szimmetria, amire sok mindent megvilágító analógiákat mond más diszciplínákból (a geometriából és a zenéből) vett példák (12–4). 2. A szemiotikai megközelítés: vannak ugyanis nem nyelvi eszközökkel kifejezett chiasztikus közlések, ilyen például a karok mozgása: a kar emelése, leengedése – leengedése,

felemelése. 3. A chiazmus retorikai és stilisztikai vonatkozásai: az alakzatokat a retorika mint a meggyőzés vagy az ékesen szólás eszközeit, a stilisztika pedig mint a hallgatóra vagy az olvasóra gyakorolt hatás lehetőségeit tárgyalja (13–5).

És idetartozó vizsgálati tárgy az is, hogy a szerző régi témájának, Weöres Sándor költői világának retorikai megközelítését itt a költő chiazmusainak vizsgálatával bővíti; egy külön alfejezet tárgya Weöres chiazmuskompozíciói.

A szerző vizsgálatának alaposságáról, sokoldalúságáról tájékoztató összefoglalójából két újítás jelzését idézem.

Az első a chiazmusok egyik sajátos típusára vonatkozik, arra, hogy „önállóan tárgyalandó típusnak bizonyult az elemző által kialakított chiazmusok közül a hasonlat formájú, explicit és implicit elemeket egyesítő megfordítás” (56).

A másik pedig nem más, mint a rendszer-használat párhuzam, ami „azért ígéretes az alakzatok, s így a chiazmus számára, mert hozzásegíti a filológiát a retoricitás új típusú megközelítéséhez” (56) (*A chiazmus gondolata és a szöveg chiazmusa* 12).

3. Jenei Teréz tanulmányában Babits Mihály *A gólyakalifa* című regényének alakzatait vizsgálja hármás célkitűzéssel: mely alakzattípusok dominálnak a műben, mi a funkciójuk a szövegben, és hogy ezek a jellegzetes nyelvi szerkezetek hogyan reprezentálják a magyar széppróza nyelvének a huszadik század elején bekövetkező megújulását (fülszöveg).

A szerző a vizsgálatok szempontbeli sokoldalúságát fontos elvnek tekinti: „az alakzatok vizsgálatát középpontba állító funkcionális stíluselemzésnek szükségszerűen olyan tudományközi és egyben multidiszciplináris nézőpontot kell érvényesítenie, amelyben a prózapoétika, narratológia, szövegtan, retorika és a stilisztika eredményei egyaránt helyet kapnak” (7).

Az alakzatokat két nagy csoportban tárgyalja: 1. a narráció, az idő, tér és a kauzalitás alakzatai, 2. a pragmatikus alakzatok. Az ezek vizsgálatában elért eredmények, megállapítások közül a következőket emelem ki.

Az egyik az idő alakzataira vonatkozik: „a regény anakronikus időszerkezetét (az időrendet és időtartamot) elsősorban transzmutációs és detrakciós (elhagyás) alakzatok alakítják” (11). A másiktól pedig megtudjuk, hogy melyek a jellegzetes pragmatikus alakzatok: ellentét, párhuzam és a sokféle ismétlés (11–3). Hogy mi is itt a pragmatikusság, azt a főhős jellemzésének egyik ellentéte jelzi: „Tábornok Elemér kettéhasadt személyiségében a szép és a rút, a jó és a gonosz fonódik egymásba” (14).

A szerző nagy érdeme, hogy a szóban forgó alakzatok vizsgálatát a regény valamelyik releváns sajátosságához köti, funkcióját azzal magyarázza. Így például megállapítja, hogy „a másodlagos narrációt, a visszaemlékezés folyamatát a jelenre való utalások szakítják meg, amelyek a szövegben többnyire zárójeles közbevetések, hiperbaton formájában jelennek meg” (11). Vagy hogy a „tér transzmutációs alakzata (a sorrend megváltoztatása) a való élet és az álom-élet színtereinek változtatása pedig immutáció” (13).

A szerzőnek a különböző (többek között stílustörténeti) összefüggések felfedezésére való törekvésének fontosságát az is jelzi, hogy külön fejezetekben tárgyalja az ehhez szükséges témákat: Babits Mihály szépprózája, A magyar széppróza a 20. század elején.

Az összegezések egyik fontos megállapítása az, hogy a regény témáját és retorizáltságát, nyelvhasználatát tekintve is újszerű (24) (*Babits szépprózája az alakzatok tükrében A gólyakalifa című regény vizsgálata alapján* 13).

4. Cs. Jónás Erzsébet a Csehov-dramákra jellemző alakzattípusokat vizsgálja az orosz eredeti szövegek és a magyar műfordítások alapján.

A szerző – mint több más társa – vizsgálatait tágabb kontextusban helyezi el. Kiindulópontja egy fontos műfordítás-elemzési kérdés: a kontrasztív fordításstilisztika jelentősége. Ez a műszó a szerző alkotása, ami azt bizonyítja, hogy a témakör már régóta foglalkoztatja.

Vizsgálatainak célját így fogalmazza meg: „ezúttal a retoricitás oldaláról nézve arra keressük a választ, hogy a hagyományosnak mondható, összevető fordításstilisztikai elemzéseken túl

– az alakzatvizsgálat mentén – hogyan fejthető fel még árnyaltabban a drámák célnyelvi *szöveg-szöveve*” (7).

Mindehhez először számba veszi a drámafordítási kutatások nyelvtudományi lehetőségeit, mint amilyen például a szemantika és a pragmatika (újabb értelmezésükben), a multidiszciplináris szövegtan, stilisztika, fordítástudomány. És ehhez kapcsolódóan beszél a szóba jöhető nyelvészeti diszciplínák feladatairól, ilyen például a dráma dialógusokra épülő szövegszerveződésének a szövegszerkezeti elemzése (11).

Ilyen és ehhez hasonló kapcsolatokra építve jut el dolgozata tényleges témájához: a Csehov-drámák magyar fordításában vizsgálható alakzatokhoz. Hangsúlyozza, hogy „azokat az alakzatokat vesszük szemügyre, amelyek Csehov dialogikus színpadi szövegére megkülönböztetően jellemzők” (12), azaz a dialógus tipikus alakzatait, mint amilyen például: a kötőszó elhagyása mint detrakciós alakzat (aszindeton), az ellipszis mint a párbeszéd detrakciós alakzata vagy a kontextuális és szituatív ellipszis az orosz replikákban, továbbá a kommunikatív közbevetések, mint adjekciós alakzatok, és igazi nóvumként mint szecessziós grammatikai alakzatot idevonja az indázó szerkezeteket mint ugyancsak adjekciót.

A sok mindenben tanulságos dolgozat egyik összegező megjegyzésében a szerző a lényegre sarkít annak elismerésével, hogy a retoricitás a drámákban kiemelt helyet foglal el. Ugyanakkor újnak számít annak a felismerése és az arra való ösztönzése, hogy a Csehov-drámákra jellemző alakzatokat mint kohézióteremtő stílusesszüközöket mutassunk be az orosz eredeti szövegek és a magyar fordítások összevetésében (*Alakzatvizsgálat a Csehov-drámák fordításaiban* 14).

5. A már régóta ismert szerzőpáros, Porkoláb Judit és Boda I. Károly tanulmányának a tárgyát és a vizsgálat célját a bevezető fejezet egy mondatával így fogalmazzák meg: „a korszerű, konstruktív tudásszervezési módszerek, valamint a retorika újjászületése napjainkban felvetette bennünk azt az igényt, hogy a hipertext, a multimédia és a retorika módszereit, eszköztárát együtt alkalmazzuk gondolkodjunk el az evangéliumok szövegén, pontosabban János első, bevezető részén” (7).

Vizsgálati módszerük a hipertext-technológia felhasználásán alapul (ami nem más, mint a szövegek vagy szövegrészek összekapcsoltságát számítógép segítségével létrehozó eljárás, lásd erről Helikon 2004: 297).

Ezt a hipertextlehetőséget a szerzők így részletezik: „megpróbáljuk a szöveg megértéséhez vezet legfontosabb tudáselemeket (pl. a Bibliából vett részleteket) összegyűjteni, és a kapcsolatrendszerük alapján egy hiperstruktúrába szervezni” (13), aminek csúcán a vizsgált szöveg (itt János Evangéliumának első 9 verse) áll, és aminek különböző rétegeit különböző tudásfajták alkotják: a Bibliából (Máté, Márk, Lukács evangéliumából) vett részletek, ezek hermeneutikai szövegmagyarázatai, fordításai, róluk szóló szépirodalmi és képzőművészeti alkotások. Ezek összegyűjtésével, összekapcsolásával és egybevetésével szervezik meg az említett hiperstruktúrát (13).

Az elemzés céljából kialakított hiperstruktúra vizsgálatában a szerzők szándékuknak megfelelően megpróbálnak magyarázatot keresni és találni a szövegek lehetséges világának létrejöttére, jelentésrétegeire, a retorikai elemek kognitív funkciójára (139).

A kítűzött célnak, a vállalt feladatnak a szerzők nagyjából eleget tettek. Egynek azonban nem: alig kerül szóba a retorikai alakzat. A kevés közül az egyik az alakzat fontos szerepére utal: a kezdés anadiplozissal (kettőzéssel való ismétléssel) és poliszindetonnal (kötőszóhalmozással) valóítja meg a szöveg egységét (17).

Persze el kell ismernünk, hogy érdemük az, hogy egy új elvet, eszközt vezettek be a hipertexttel az alakzatretorika és – tegyük hozzá – a stilisztika világába (*Alakzatok hipertextuális szövegekben* 15).

6. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az ismertetett öt füzet alapos munka eredménye. Ezt bizonyítja az is, hogy a vizsgálatokra kiválasztott alakzat(ok) mellett azzal szorosan összefüggő, jórészt elméleti kérdések tárgyalására is sor került, így a szerzők a vizsgálatok számára egy tág kontextust alakítottak ki, ami több mint egy lexikonba való szócikk tartalma, így például narratoló-

gia az elbeszélő nézőponttal (V. Raisz Rózsa), kommunikáció, szemiotika, rendszer és használat (Nagy L. János), stílustörténet (Jenei Teréz), kontrasztív nyelvészet és stilisztika, fordítástudomány (Cs. Jónás Erzsébet), a hipertextualitás (Porkoláb Judit és Boda I. Károly).

Mindebből két következtetést szeretnék levonni. Az első az, hogy ezekből az alapos, mélyreható munkákból, feladatmegoldásokból létrejön a már rég tervezett nagyon várt, hasznos és minden korábbit felülmúló alakzatlexikon.

A másik következtetés alapja a fentebb érdemként említett tág, elméleti kérdésekkel gazdagított kontextusban való vizsgálat. Ez ugyanis az alakzatvizsgálatoknak nemcsak kimutatható tényére utal, hanem ugyanakkor szükségességére is figyelmeztet.

Különösen fontos a kognitív nyelvészetnek és a pragmatikának, valamint az alakzatok diszkurzív szemléletének a kiterjesztése és ezeken át az elméleti alapozás erősítése. Az alakzatok vizsgálata csakis így szolgálhatja a Stíluskutató csoport eredeti célkitűzését, a kezdettől fogva érvényesülő tendenciáját, a korszerűsítést, ami ugyanakkor a magyar stilisztika egészének mai fejlődési szakaszában is a legfontosabb törekvés kell hogy legyen.

Idetartozó produktív lehetőségként említem meg az összehasonlítás elvének fokozottabb érvényesítését: alakzatok szövegtípusok, stílustípusok (műfajok!), nyelvi és nem nyelvi (képzőművészeti, zenei, építészeti, gesztusbeli) kategóriák szerinti egybevetését és ugyanígy nyelvek közötti összehasonlítási vizsgálatát. Ez utóbbiból adódó eredmények egy nyelven, egy irodalmon felülemelkedve az általános felé tendálnak, és ez így növeli az idetartozó vizsgálatok elméleti irányultságát, az összehasonlító alakzatretorika mellett egy valamilyen általános, elméleti alakzatretorika kialakítását segíthetik elő, és erre diszciplínánknak mai fejlődési szakaszában nagy szüksége van.

És szólnom kell az ismertetett füzetek egy bírálható forrásjelzéséről. Gyakran szerepel a *Világirodalmi Lexikonra* való utalás. Ilyen esetekben néha hiányzik a szócikk szerzőjének neve. És nem tudom, hogy a lexikonnak miért nem a hagyományos *VL*. rövidítése, hanem egy új, *VilLex*. szerepel, ami sehogy sem illeszkedik bele a jól ismert *MNy.*, *Nyr.*, *NyK.* sorba (és szinte le sem merem írni, hogy ez esetben az *NyK.* helyett ez lenne az elfogadott: *NyeKö.*).

Szabó Zoltán